

16. Købstaden Nysted Historien i en byplan

Erik Møller Nielsen

Nysted er en købstad som har bevaret middelalderstrukturen i den nuværende byplan, og dette kulturmiljø fortæller som en åben bog om købstadens princip, funktion og hele dens berettigelse.

Om alle købstæder gælder det, at deres grundlæggende ide er handel. Købstadens kernepunkter er torvet med kirken, og ofte ligger rådhuset også her. Dertil kommer havnen og alle gaderne, der forbinder disse enheder. Da købstæderne er grundlagt i middelalderen, hvor man levede i et religiøst verdensbillede, har kirke og kloster også stor betydning for købstadens liv og opståen.

Økonomisk set var købstæderne center for vareudveksling på egnen. Handelen samlede et stort vareudbud på byens torv, der virkede som en varemærke, der regulerede middelalderens prisniveau. I det he-

le taget er købstædernes frembrud et udtryk for samfundets bedre organisering fra cirka år 1200.

Når en handelsplads, havneplads eller landsby havde drevet marked en tid, kunne kongen tilstå stedet en række privilegier, hvoraf det vigtigste var eneretten til handel og håndværk inden for et vist område, kaldet læbæltet. Købstadsprivilegier var et begreb, der fandtes i lovgivningen helt frem til 1920.

Privilegiebrevene fungerer ofte som byernes dåbsattest, og når en by i middelalderen var ophøjet til købstad, indsatte kongen sin foged i byen. Han skulle blandt andet opkræve de skatter, som kongen forlangte for at beskytte købstaden. Beskyttelsen kunne være mod andre hertuger og mod sørøvere, men samtidig sikrede kongen også juridisk lovfæstelse af byen. Skatten bestod i en afgift af omsætningen fra byens torv, og således er moms ikke et nyt fænomen. Senere i historiens løb lagde kongen sin myndighed i byen i hænderne på et råd. Byrådet valgte en borgmester og udnævnte en kærner eller skatteopkræver.

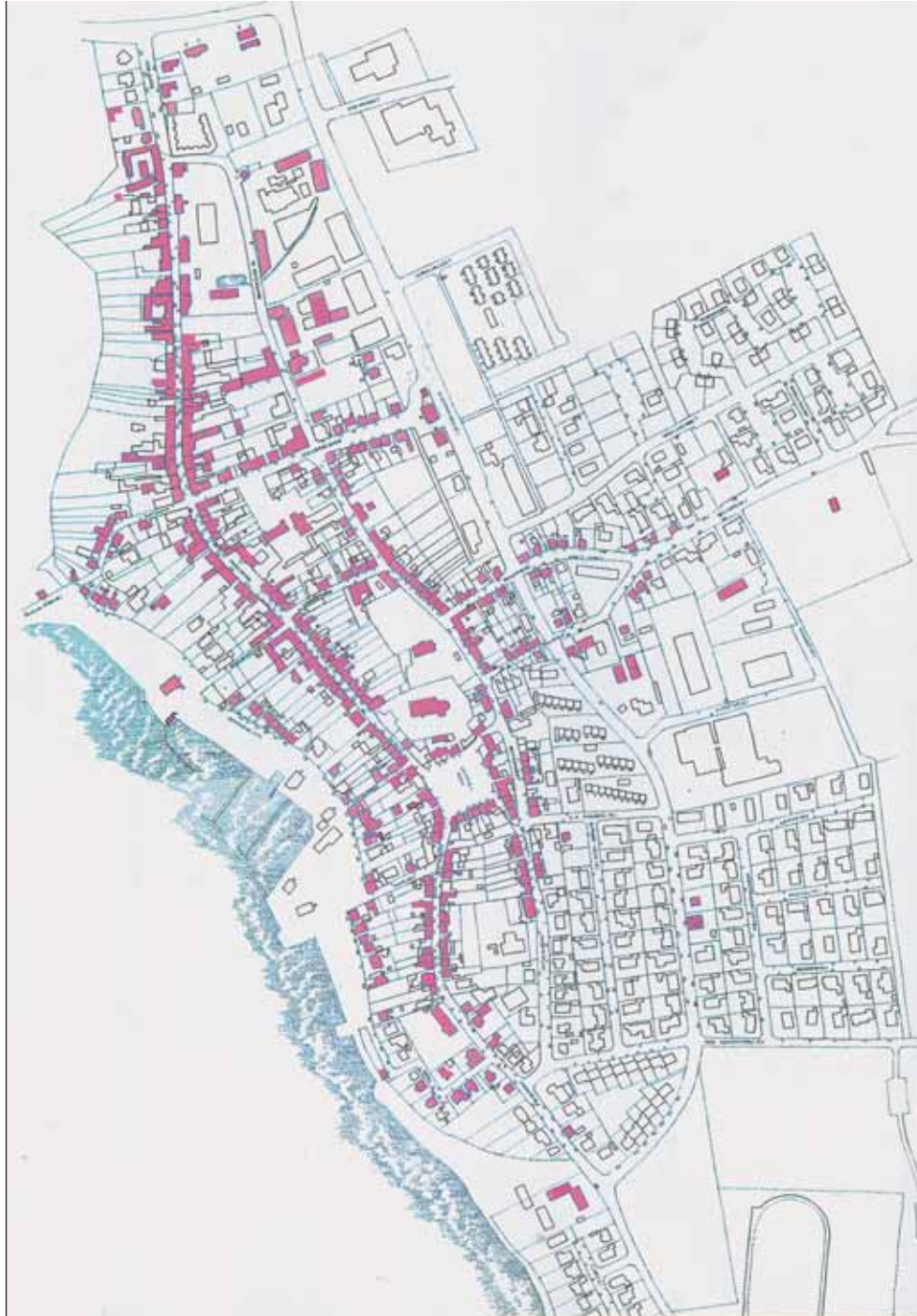

Ålholm Slot. Indtil renessancen var Nysted en købstad, hvis indbyggere havde pligt til at yde vorned på kongens slot, Ålholm.

Prospekt af Nysted. Det er stadig let at genkende den middelalderlige byplan i Nysted. Gader og veje følger terrænet, og husene ligger tæt og på små lodder. Det skyldes formentlig, at bebyggelsen oprindeligt baserer sig på torveboder og stadepladser, som efterhånden blev bebygget med faste huse. Husene angivet med rødt er udpeget som bevaringsværdige.

Som navnet måske antyder fik Nysted sine privilegier som købstad sent. Det skete i december 1409, hvor kong Erik af Pommern underskrev dokumentet på Nyborg Slot. Privilegiebrevet er kun bevaret i afskrift, da det originale brev brændte sammen med Nysted Rådhus i 1654. Af ordlyden kan vi forstå, at byen indtil da kun var en landsby, hvor beboerne havde pligt til at yde vorned, hvilket var pligtarbejde på kongens slot, Ålholm. Og så sent som i 1805 skrev præsten Begtrup efter sit besøg i byen i sin negative bedømmelse af byens vækst, at den kun var en "teglhængt landsby".

Men Nysted var dog ikke nogen almindelig landsby. Byen var formentlig opstået i forbindelse med søfart og færgeri over Østersøen, hvor rige forsyninger og alle slags handelsvarer ventede i de nordtyske byer. Det er klart, at der boede mennesker på stedet lang tid, før kongen fik øje på det gryende bysamfund, men heller ikke for Nysted kan man sige, hvornår forløberen opstod, kun at den eksisterede før 1286, for i det år opførte de barfodede, kutteklædte franciskanermunke et kloster i Nysted. De kaldtes også gråbrødre efter farven på deres kutte, og det særlige

ved denne munkeorden var, at den altid slog sig ned i tæt befærdede områder, hvor munkene tiggede almisser, som var franciskanernes næringsvej.

Nysted lå mellem kongemagtens beskyttende borg, Ålholm, og klosteret, men borgen og klostret har ikke fysisk betydning for byen som kulturmiljø. Det har derimod havnen, kirken og torvet, som er de funktionelle elementer i byens plan. De er på en måde det fysiske udtryk for byens ide og logik, nemlig handel.

Da handel i middelalderen bogstaveligt talt skete med kirkens velsignelse, foregik handlen i kirkens nærhed, og kirken var således en integreret del af købstadens funktion. Ved Nysted Kirke, der er fra cirka 1300 opstod byens torv helt naturligt, og varerne kom med vogn ude fra oplandet ad hovedgaden eller nede fra havnen gennem

Torvet og kirken. Længe var kirken og torvet centrale institutioner i købstaden Nysted. Byen tjente sine penge på torvet, hvor handlende kom for at sælge deres varer. Bag torvet ligger kirken, stor og mægtig. Den trykker næsten nabohusene i jorden og minder os om, hvilken magt denne institution engang havde.

huse. Det ene er, at næsten alle er behageligt proportionerede, hvad enten de er prunkløse dagligshuse eller udstafferede velhaverboliger. Det andet er, at ikke to huse er ens.

Fra 1860'erne satte byens vækst sit præg på den nuværende byg-

Brogaden. Torvet er kantet af huse på små matrikler. At de er små skyldes formentlig deres oprindelse i de middelalderlige torveboder og stadepladser, der efterhånden blev matrikulerede og bebygget med huse.

Nysteds smukt bevarede byplan består af en lang hovedgade, der løber parallelt med stranden og havnen. Fra hovedgaden ledte to, senere tre stræder med navne, hvori ordene strand og bro indgår, ned til stranden. Hvor den lange hovedgade, Adelgade, løber ud af byen sydligst, skifter gaden navn til Fiskergade, og her boede fiskerne i mindre huse på lidt mindre grundstykker. Fiskerne har udgjort 10 procent af befolkningen gennem byens historie, og de levede mest af sildefiskeri og sælfangst. Sælerne holdt til ude på revet Rødsand, der senere i historien blev en barriere for store skibes anløb af Nysted. I middelalderen har det ikke betydet noget, for skibene, der gik over Østersøen, stak ikke så dybt.

Det er muligt at aflæse Nysteds organiske vækst i placeringen af husene langs byens færdselsårer. Det er da tydeligt, at mange huse ligger på grunde, der afspejler byens ældste tider, hvor den enkelte bygherre lagde huset, som han nu syntes var bedst. En byggelinje brugte man ikke, og var en husbygger kommet til at lægge huset langt ud, gik trafikken blot i en lille bue udenom, og der kom en bugt på gaden og et hak i husrækken. Det er denne uforudsigelighed, som gør middelalderbyerne interessante; der er en uorden i rækkefølgen, men alligevel en tydelig orden, bare af en anden art.

Noget, som også gør Nysted bemærkelsesværdig, er de enkelte huse og det enhedspræg byen har på trods af husenes indbyrdes forskellighed. Flertallet er bygget i perioden mellem 1850 og 1930, og kun få er ældre grundet flere bybrande. To ting karakteriserer Nysteds

Ikke to huse er ens. Kendetegnen for de ældre strøg i Nysted, som her Adelgade, er, at husenes arkitektur er forskellig. Der findes ikke en fast byggelinje, og næsten ingen huse er over tre etager høje. Det giver et varieret gadebillede at gå på opdagelse i, og et gaderum, indrettet efter menneskelige proportioner, som den vandrende har let ved at finde sig tilrette i.

Huse og haver i Adelgade. Mange huse langs Nysteds hovedstrøg, Adelgade, ligger på lange, smalle huslodder med haver bagved. Det er et træk, der hører byens ældre bebyggelsesstruktur til.

ningsmasse. Nysteds økonomiske basis var kornhandel, og det var især købmandslægten Bønnelycke, som byggede og udvidede købmansgårde i den middelalderlige Adelgade og i den senere anlagte Østergade, der opstod, da byen indtog det tomme område efter klosteret. Her er der eksempler på villabyggeri fra år 1900 langs Vantorevej.

Jernbanen kom i 1910 og løb i en runding syd om byen og ned til havnen, idet søtransport og jernbane var hovedfærdselsårerne indtil 1960'erne, hvor lastbiler tog over. Set gennem kulturmiljøets briller tilpassede man heldigvis ikke Nysteds byplan til disse nye tider.

Kulturmiljøet

Gadenettet i Nysted viser den middelalderlige bystruktur. Torve og stræder karakteriserer sammen med kirken, byhusene og vandtårnet Nysteds kulturmiljø. Det er kun blevet til et enkelt gadegennembrud. Nysted har i sjælden grad en historisk identitet med som grundlag for sit bevaringsarbejde. Kommunen engagerer borgerne i at bevare Nysteds byhuses originale præg ved udskiftning af døre og vinduer. Bymiljøet trækker turister til, som er fascineret af Nysteds skyline og af Ålholm Slot på den anden side af havnen. En bevarende lokalplan for havnefronten har været med til at sikre havnemiljøet, og nu gælder det oplevelsen af Nysteds bymidte, kirken og dens

omgivelser. Det vil ikke mindst være op til kirkens menighedsråd at tilføje Nysted fremsynet byggeri, der samtidig værner om kulturarven og udvikler midtbyens omgivelser.

Emil Aarestrups hus. Digteren Emil Aarestrup var læge i Nysted fra 1827 til 1838. I denne periode skrev han nogle af sine smukkeste digte. Aarestrups litterære produktion var underkendt af samtiden, og først syv år efter hans død udkom "Efterladte Digte". Den slog for alvor hans navn fast som en af Danmarks største poeter. Aarestrups hus ligger i Adelgade 80 og fungerer i dag som museum.

